

K İ T A P T A N İ T M A

Talat SAKALLI*

Salih Yusuf Ma'tuk, Bedrüd-Dîn el-Aynî ve Eseruhü fiil-Hadis, Dâru'l-Beşâiri'l-İslamiyye yayınları, Beyrut, 1407/1987, normal boy, 336 sayfa.

Mekke-i Mükerrerme Ümmü'l-Kurâ Üniversitesinde, Ahmed Sakar nezaretinde mastır tezi olarak hazırlanan, Aynî ve hadis sahasındaki eserleri ile ilgili eser iki sene önce yayınlanmasına rağmen Türkiye'ye yeni gelmiştir. Eser kağıt, baskı kalitesi, düzen, dip notları ve indeksi açısından takdire şayan ve ilmi metoda da uygundur.

Ma'tuk'un söz konusu eseri kısa bir mukaddime, bunu takiben giriş mahiyetinde «Aynî'nin Yaşadığı Asır Mısır ve Şam'daki İlmî Hareket» başlığını taşıyan bölüm; «Aynî'nin Hayatı ve İlmî Şahsiyeti» konulu 1. bölüm ve «Aynî'nin Hadis Sahasındaki Eserleri» ismindeki ikinci bölüm ile fihristler ve bibliyografyadan oluşmaktadır.

Mukaddimededen anlaşıldığına göre yazarı böyle bir çalışmaya sevkeden düşünce şu olmuştur: Buharî şerhleri deyince ilk akla gelen şerhlerden birincisi İbn Hacer'in (852/1449) Fethu'l-Bârî'si, diğeri Aynî'nin (855/1451) Umdetü'l-Kârî'sidir. Bu iki şarihten İbn Hacer'in hayatını geçmişte ve günümüzde, bir kaç kişi ele alarak eserler yazdıkları halde, Aynî'nin hayatını müstekıl bir eserde ele alan hiç bir müellif yoktur. İşte bu durum müellifin dikkatini çekmiş ve Aynî'nin hayatını ele alarak onu tanıtmak gayesiyle böyle bir çalışma yapmıştır (s. 7).

(*) Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Haliyle burada buruk bir acı ile, İslam ülkeleri arasındaki bilgi iletişiminin ne kadar yetersiz olduğunu tekrar hatırlıyoruz. Biz 1987 yılı Haziran'ında tamamlayarak takdim ettiğimiz «Aynî-nin Hadis Kültüründeki Yeri» isimli doktora tezini hazırladığımız sırada Ma'tun'un bu çalışmasından habersiz olduğumuz gibi, o da Türkiye'de daha önce Dr. Kazım Yaşar Kopraman tarafından hazırlanan «el-Aynî'nin İkdü'l-Cumân'ında XV. yy.a aid Anadolu Tarihi İle Kayıtlar» (Ankara, 1971), konulu doktora tezinden ve bu çalışmada genişçe ele alınan Aynî'nin hayatına ait malumat-tan haberdar olmadığını bu ifadeler ortaya koymaktadır. İslam ülkeleri arasında bilgi akışını sağlayacak bir merkezin eksikliği araştırmacıları böyle durumlara düşürmektedir.

Giriş mahiyetindeki bölümde müellif, hicrî VIII. ve IX. asırda Şam ve Mısır bölgelerindeki siyasi hayattan kısaca; ilmi hareketten biraz daha genişçe bahsederek, ilmi hareketi konularına göre ayırarak ele alır. Bilindiği üzere söz konusu asırlarda bu bölgelere Memlûklular hakimdi. Bunun için araştırmacı Memlûklular hakkında kısaca bilgi ile o devrin adetâ nişanesi olan medreseler hakkında malumat verir (s. 15-18). Arkasından bu iki asırda yazılan en meşhur eserleri, konularına göre yazarları ile birlikte sıralar. Burada bir kaç kaynağa dayanmışsa da en önemli kaynağı es-Sahâvî'nin (902/1496) ed-Davû'l-Lâmi' isimli eseri olmuştur. Konu başlıkları şunlardır : Tarih ve Siyer, Biyografik (Tabakât) kitaplar, Astronomi ve İlgili Kitapları (s. 23). Arapça (s. 25) Arap Edebiyatı (s. 27). Memlûklular döneminde bu ilimler kadar Tıp ilmi de meşhur ve yaygın olduğu halde, her nedense müellif bu konuya yer vermemiştir.

Bunları takiben din ilimleri gelir. Önce Fıkıh ve Usulüne Dair Eserleri (s. 30), daha sonra sıra ile «Akaid ve Tasavvuf» (s. 32), «Kur'ân ve Kur'an İlimleri» (s. 33). «Hadis ve Hadis İlimleri» (s. 37), ile ilgili eserleri yine müellifleri ile birlikte sıralar. Nihayet bu girişin sonunda yine bu asırlarda yaşayan en meşhur hadis şarihlerinden 31 tanesini ve hadis masannıflarından 24'ünü sayarak, hadis sahasında yazdıkları eserlerini nakleder. Bundan

hemen sonra da ilginç bir liste yer alır. Bu liste, o devirde yaşayan ve hadis rivayetiyle meşhur olan 18 tane kadın muhaddisin isim listesidir (. 49-51). Bir çok kaynak ilk devirde bazı kadın muhaddislerden bahsettikleri halde, şerh ve ihtisar devri olan söz ko-

nusu iki asırda kadınların kendilerini meşhur edecek kadar hadis ilmiyle uğraşmalarından pek bahsetmezler. Fakat müellif bilhas- sa yukarıda sözünü ettiğimiz Sahavî'nin ed-Dav'u'l-Lâmî'nden ve İbn Hacer'in ed-Dürerü'l-Kâmine'sinden faydalanarak, bu ka- dın muhaddislerin isimlerini tesbit ederek iyi bir hizmette bulun- muştur.

Bundan sonra eserin birinci bölümü başlamaktadır. Yazar bu bölüme Aynî'nin ismini doğduğu yeri ve ailesini anlatarak konu- ya girer. KLASİK metotla bu konuları ele alır. Burada bizim dik- katimizi bir mesele çekti. Sayın Ma'tuk bizzat Aynî'nin kendisinin yazdığı büyük tarihi İkdü'l-Cüman'ı kaynak göstererek onun aile- sinin münevver bir aile ve dedesi ile babasının kadî olduklarını söyler ve geçer (s. 55). Halbuki bizim tesbitimize göre Aynî aynı yerde dedesinin Ankara'lı olduğunu, görevi dolayısıyla daha son- ra Haleb'e gelip yerleştiğini açıkca söylemektedir (İkdu'l-Cumân Tercemesi, Süleymaniye Ktp. r. 835, 38. cild, v. 159a-160b). Sayın araştırmacının, Aynî'nin Türk olduğunu belirtmekten kaçınmasını -ki eserinin hiç bir yerinde bunu söylememektedir- irki taassuba bağlamaya gönlümüz pek razı değildir. Belki dikkatinden kaç- mıştır demekle yetiniyoruz. Zira Aynî'nin bir Türk olduğunu söy- lemekten kaçınmak, ilmî gerçeklere ters düşmeyi gerektirir. Ayrı- ca Aynî'nin Türk olduğunu sadece bizzat kendisinin verdiği bu bilgilerden başka yine Aynî'nin bizzat kendisinin yazdığı ve sayın Ma'tuk'un da tesbit ettiği Kudurî Tercümesi (s. 119) ve Tarihu Akasira (bkz. İslam Ansiklopedisi Aynî mad. İst. baskısı) gibi Türkçe eserlerin yanında, Memluk sultanlarından Arapça bilme- yenlere veya pek iyi anlamayanlara Türkçe dersler vermesi konu- sundaki tarihî belgeler de (bkz. Talat Sakallı, Aynî'nin Hadis Kül- türündeki Yeri, s. 4-11, Ankara, 1987, basılmamış doktoraz tezi) onun Türk olduğunu açıkca ortaya koymaktadır.

Yazar bundan sonra konuya devam ederek, Aynî'nin hayatı- nı, çocukluğundan başlayarak ilim tahsilini, yolculuklarını ve Ka- hire'ye gelip yerleşmesini uzun uzun anlatır (s. 71 vd). Kahire de aldığı resmî vazifelerini, tekrar tekrar atanarak, bu görevlerin- den sık sık azledilmesini tarihi sırası ile genellikle İkdu'l-Cumân'a dayanarak izah eder. Misalleriyle bu durumun sebepleri üzerinde durur (s. 81 vd).

İkinci bölümde ise Aynî'nin eserlerini üç guruba ayırarak sayar. Önce bu eserlerin ortak özelliklerinden ve Aynî'nin uslubuna dil uzatanlardan; bu saldırıların sebeplerinden bahseder. Sonra da matbu eserlerini (s. 90 vd.) sayarak, bunlar hakkında yararlı bilgiler verir. Bir kaç hakkında da sadece basıldığı yeri ve cild sayısı gibi kısa bilgiler verir ve geçer. Bizim burada dikkatimizi çeken diğer bir husus da, Aynî'nin el-Binaye fî Şerh'l-Hidaye'sinin kitapta geçen cild sayısı oldu. Araştırmacı ve bu eserin tek basması olduğunu ve 4 cüz (cild) halinde Hindistan da, 1293'de basıldığını belirtir. (s. 94). Halbuki bizim tesbitimize göre bu eser 6 cild olmalıdır (bkz. el-Matbuâtü'l-Ârabiyye, s. 1404. Bu eserde söz konusu eserin 6 cild olduğu yazılıdır. Fakat bu rakamın 9 olması da muhtemeldir. Ayrıca bu eserin Kayseri Raşid Ef. Ktb. yazma nüshası (r. 232/1-9) 9 kalın cildir;

Diğer nokta da, yine Aynî'nin eseri olarak tanıttığı ve hiç bir kaynakta sözü edilmeyen «Keşfü'l-Kınâ'l-Mürnâ an Mühimmâtü'l-Esâmi ve'l-Künâ» adlı eser hakkında verdiği malumdur (s. 96-97). Yazar bu eser üzerinde arkadaşlarından biri tarafından mastır tezi yapıldığını belirtir ve eser hakkında bilgi verir. O Aynî'nin eserlerini sayarken, gerek kütüphanelerdeki yazma halinde bulunan kitapları (s. 98) -ki bunların 18 dir-, gerekse kaynaklarda adı geçen eserlerini sayarken (s. 110) -bunların sayısı da 39'dur- bu eser baş kaynağı olmuştur. Biz de ilk defa bu eserin ismini bu kitapta gördüğümüzü belirtir, bu bilgiden dolayı da Matuh'u tebrik ederiz.

Buna mukabil Aynî'nin sadece kaynaklarda adı geçen eserlerini sıralarken, üstte önce «bu eseri şu şu kaynaklar zikretti» deyip, bunları tek tek saydıktan sonra, ayrıca aynı isimleri tekrar dipnotta da göstererek lüzumsuz sayfa çoğaltmıştır. Böyle yapmak yerine bu eserleri sayıp, dipnotta da geçtiği yerleri göstermekle yetinse idi, daha pratik olurdu.

Eserler bölümünde son olarak Aynî'nin 4 tane «Takriz»inden de bahseden, Matûk'un bu çalışmasının bizim tarafımızdan en çok takdir edilen bölümü bu bölüm olmuştur. Çünkü özellikle elindeki geniş imkanlar sayesinde yazma eserlerin hepsini görerek, bunlar hakkında bilgi vermesi, başka bir kaynağa dayanmaması gerçekten takdire şayandır. (İfadeleri bu eserlerin hepsini görmüş olduğu intibamı vermektedir). Bu konuda üniversitesindeki yazma eserlerin fotokopilerinden (musavvera) büyük ölçüde faydalanmıştır.

Bu muhtevalı eser tesbitinden sonra müellif, Aynî'nin hocalarını (s. 125), arkasından da talebelerini (s. 145) tek tek sayar. Bu şahıslar hakkında kısa bilgi verdikten sonra, yazdıkları eserleri zikreder. Bu bölüm eserin hacmine göre oldukça geniş tutulmuştur.

Bu konuyu «Aynî'nin Muasırları İle Olan Münasebetleri» başlığı takib etmektedir (s. 167) vd). Ne yazık ki, bu önemli konu daha kısa geçilmiştir. Burada Aynî'nin İbn Hacer ve Makrizî ile olan siyasî ve ilmi kaynaklı tartışmalarından bahsetmiş bu alimlerin birbirleri hakkındaki sözlerini nakletmiş, neticede bu tür tartışmaların sadece bu alimlere mahsus olmadığını, her devirde alimlerin birbirini haklı veya haksız tenkid ettiklerini ve alimlerin bu tür tartışmalarda birbiri hakkında sarfettikleri bu sözlere itibar edilmemesi gerektiğini vurgulamıştır.

Eserin ikinci bölümünü «Eseru'l-Aynî fi İlmi'l-Hadis» başlığını taşımaktadır. Burada da yazar Aynî'nin eserlerini yazılış tarihlerine göre sıralamıştır. Eser matbu ise, basıldığı yeri ve tarihini; yazma ise hangi kütüphanede bulunduğunu, istinsah tarihlerini vb. benzer teknik yönlerini anlatmıştır. Eser hakkında bir fikir vermek için anlattığı eserlerden kısa intihaller yapmıştır. Böylece Aynî'nin ilminin ne kadar ilerlediğini de göstermek istemiştir. Bu eserler sırasıyla el-İlmü'l-Heyyib fi Kelimi't-Tayyib, (s. 179), Şerhu Sünen-i Ebî Davud (s. 184), Mebâni'l-Ahbâr fi Şerhi Meâni'l-Âsâr (s. 193), Nuhabü'l-Efkâr fi Tenkîhi Mebanî'l-Ahbâr (s. 206), Umdetü'l-Karî fi Şerhi Sahihü'l-Buharî (s. 210) isimli eserlerdir.

Son esere önemine binaen daha çok yer ayırmıştır. Müellif bir başlık ile bu eserin Fethu'l-Bârî'ye olan üstünlüklerinden bahsederek bunları üç maddede özetlemiştir: 1— İbn Hacer önce bir babın bütün hadislerini verip, sonra şedhini yaptığı halde, Aynî her hadisi ayrı ayrı yazarak, şerhlerini birbirinden ayrı olarak yapmıştır. 2— Aynî şerhini yaptığı hadisin, başka hadis kitaplarındaki tarıklarını da bir başlıkta inceler. Buna mukabil Feth'de bu konuyu bir arada bulmak mümkün değildir. Böyle bir konuyu öğrenebilmek için bu eseri baştan sona okumak gerekir, 3— Aynî bir hadisin şerhini yaparken, Buharîde söz konusu hadis başka hangi babda geçtiyse, ravileri ile birlikte açıklar. İbn Hacer'de bu da yoktur.

Buna karşılık yazar ikinci bir başlık altında da Fethin Umdu'ye olan üstünlüklerinden bahseder. Ona göre bu üstünlükler şunlardır: 1— İbn Hacer'in Hedyü's-Sarı isimli mukaddimesi, 2— Umdetu'l-Karî'nin hilafına, Fethu'l-Bârî'nin baştan sona kadar aynı tarz üzere olması, 3— İbn Hacer'in her babın sonunda, o babdaki merfu, mevkuf, muallak ve mükerrer hadislerle; Müslim'in muvafakat ettiği hadisleri zikretmesi, 4— Hadis naklinin güvenilirliği, işleniş tarzının mükemmelliği, tabirlerin dikkatlice seçilişi, güzel ifadesi tutarlı görüş ...vs. Yazar bu iddialarını misallerle desteklemeye çalışır. Bizim kanaatimize göre, Feth'in özelliği olarak gösterdiği son üç vasıf, Aynî'nin Umde'si içinde geçerlidir.

Müellif bunlardan sonra «Umdetü'l-Karî, Fethu'l-Bârî'den mi çalınmıştır?» diye bir başlık koyar ve bu konudaki meşhur tartışmalar etraflıca nakleder. Kendisi sonuç olarak, Aynî'nin Feth'e nisbet etmeyerek bir çok konuyu kitabına naklettiğini ve bunları akli olan herkesin rahatlıkla anlayabileceğini iddia eder. (s. 245 vd). İbn Hacer'in Aynî'ye cevapları mahiyetindeki intikad isimli eserine bir cümle ile değinir. Sonra Zahid el-Kevserî'nin Umdetü'l-Karî'nin mukaddimesindeki görüşlerini tenkid eder. Kevserî'ye göre Aynî İbn Hacer'den intihal yapmamış aradaki benzerlikler, her iki şarih'in de üçüncü bir şerheden faydalanmasından kaynaklanmıştır (1).

Bu tenkitten sonra da, konu ile ilgili tartışmalara devam ederek, sonuç olarak Şah el-Keşmirî'nin iki şerh hakkındaki sözlerini naklederek, her iki eserin de kendisine göre üstünlükleri ve özellikleri olduğunu vurgular. İki alimi de rahmetle anar.

1. Biz bu konuda geniş bir araştırma yaptık. İntikadu'l-İ'tiraz'ı okuyarak bu iddiaları araştırdık. Merhum Kevserî'nin bu görüşüne vakıf olmadan önce biz de onun ileri sürdüğü sonuca vardık. Bir kaç misal bularak, her iki müellifin de üçüncü bir kaynaktan istifade ettikleri halde, İbn Hacer'in, aradaki bu benzerlikten dolayı, Aynî'nin kendisinden nakil yaptığı iddiasını orada da tekrarladığına şahid olduk. (İlgili makalemizin ilk bölümü için bkz, E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Kayseri, 1989).

Bu konunun ardından Aynî'nin yukarıdaki eserlerinde takip ettiği metodu çok kısa olarak, nakillerle açıklar (s. 251). Aynî'nin Meğânî'l-Ahyar fi Rical Meani'l-Âsâr isimli eserini tanıtır (s. 255). Bu eserden de çeşitli misaller verir. Son olarak «Tekmilü'l-Etrâfisimli eseri ele alır (261). Zahid el-Kevserî'nin bu eseri de Aynîye izafe ettiğini, fakat kendisinin bu konuda tereddütlü olduğunu ve tereddüdünün sebeplerini anlatır. Nihayet eseri bir sayfalık bir sonuç ile bitirir. Eserin sonuna ayet, hadis, şâhıs ve yer isimleri, kitap indeksleri ve bibliyografya koyarak eserin kıymetini de artırmıştır.

Sonuç olarak, bu mastır tezinin başarılı bir çalışma olduğunu bazı hataların ve çeşitli faktörlere dayanan yanlış değerlendirmeleri olsa da, eser okunmaya değer, ciddi ve güzel bir çalışmanın ürünüdür. Kaynak zenginliğini de burada tekrar hatırlatalım.